

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

MENTÁLNÍ MAPY A REGIONÁLNÍ IDENTITA

MENTAL MAPS AND REGIONAL IDENTITY

Bakalářská diplomová práce

Jiří Pavlásek

Vedoucí bakalářské diplomové práce: PhDr. Helena Kubátová, PhD.

Olomouc 2013

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne 25. března 2013 .....

Obsah

Úvod	4
1. Mentální mapy	5
1.1 Co je to mentální mapa?	5
1.2 Proč se mentálními mapami zabývat?	6
1.3 Jak vzniká mentální mapa jako představa o prostoru?	6
1.4 Jak vzniká mentální mapa jako grafické vyjádření?.....	7
2. Regionální identita	8
2.1 Co je to identita?.....	8
2.2 Co je to region?	10
2.3 Co je tedy regionální identita?	11
2.4 Proč se regionální identitou zabývat?	12
2.5 Jak regionální identita vzniká?	13
2.6 Jak se regionální identita projevuje aneb jak ji měřit?	14
2.6.1 Kvantitativní přístup	15
2.6.2 Kombinovaný přístup.....	16
2.6.3 Kvalitativní přístup	17
3. Mentální mapování a regionální identita	17
4. Mentální mapa jako nástroj kvantitativního zkoumání	18
4.1 Vědomí slezské identity v mentální mapě	19
4.1.1 Úloha dotazníku.....	20
4.1.2 Úloha mentální mapy	22
4.1.3 Hodnocení	23
4.2 České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel	24
4.2.1 Úloha dotazníku.....	25
4.2.2 Úloha mentální mapy	25
4.2.3 Hodnocení	26
4.3 Preferenční mapy Velké Británie a USA	27
4.3.1 Konstrukce preferenční mapy.....	28
4.3.2 Výstupy preferenční mapy	29
4.3.3 Hodnocení	30
5. Mentální mapa jako nástroj kvalitativního zkoumání	32
5.1 Výstupy mentální mapy v kvalitativním výzkumu	33
5.2 Hodnocení	36
Závěr	38
Anotace	40
Seznam použité literatury	42

Úvod

My lidé, byť jsme všichni pozemšťané, nepocházíme ze stejných světů. Ze svého okna pozorujeme jiné ulice a jinou krajinu, setkáváme v nich odlišné lidi, navštěvujeme odlišná místa a všímáme si věcí, které by jiný možná přehlédl. Navíc svět, který vidím já, může být mým domovem, onou „zemí zaslíbenou“, pro druhého však jen bezvýznamným kusem krajiny, či naopak světem neznámým a nebezpečným. Chceme-li tyto skutečnosti odhalit, musíme se na svět podívat cizíma očima.

Jedním ze způsobů, jak nahlédnout do představ člověka o jeho okolí, je prozkoumat jeho mentální mapu. Lze z ní vyčíst nejenom to, jak prostor, jenž jedince obklopuje, fyzicky vypadá, ale i významy, jež mu přiřkládá, hodnoty, vzpomínky a zkušenosti, z kterých přitom vychází, případně vztah, jež člověk vůči svému prostoru pocítuje. Právě schopností mentálních map zachytit povahu tohoto vztahu se budu na následujících stranách zabývat.

Cílem této práce bude identifikovat, popsat a analyzovat možnosti mentálního mapování při zjišťování regionální identity. Aby bylo téma pokud možno vyčerpáno, ilustruji nejprve, jak výzkum regionální identity obecně vypadá. Poté se zaměřím na všechny dosud vypracované přístupy a koncepty, jichž bylo využito v mentálním mapování. Na příkladech již uskutečněných výzkumů přiblížím způsob, jakým se mentální mapy konstruuji, jakou znalost poskytují a jakou konkrétní roli v rámci šetření plní. Neboť pouze zlomek z nich byl na zkoumání regionální identity skutečně aplikován, pokusím se vyhodnotit nejen jejich dosavadní, nýbrž i potenciální přínos. Ve výsledku pak doufám odpovědět na otázky, jakými způsoby lze mentální mapování ve výzkumu regionální identity využít, jak významnou úlohu v něm mohou hrát a nakolik efektivní se zdají být ve srovnání s ostatními použitelnými nástroji. Obecně vzato tedy budu hledat průnik mezi tím, čím se regionální identita projevuje, a tím, co jsou mentální mapy schopny zachytit.

1. Mentální mapy

1.1 Co je to mentální mapa?

Pojem mentální mapa se v odborné literatuře objevuje ve dvou různých významech. Siwek ji definuje jako představu člověka o okolním světě, obsahující to, co každý jedinec považuje ve svém okolí za subjektivně významné (Siwek, 2011, s. 88). V tomto pojetí se tedy jedná o vnitřní obraz prostoru, o naši vlastní individuálně odlišnou mapu světa, kterou nosíme v hlavě.

Mentální mapu však lze chápat také jako výstup metody tzv. mentálního mapování, tedy zjišťování podoby výše zmíněných mentálních obrazů. V tom případě již hovoříme o reálné mapě, v kartografickém slova smyslu. Takto pojatou ji Drbohlav definuje jako grafické (kartografické nebo schematické) vyjádření představ člověka o geografickém prostoru, nejčastěji o jeho kvalitě nebo uspořádání (Drbohlav 1991, s. 164).

Výzkumem mentálních map se pak nezabývá pouze jediný vědní obor. Podle Siweka se jedná o podstatný tematický okruh behaviorální geografie (Siwek, Kaňok 2000, s. 72). Přesto je tento koncept dobře znám i v jiných sociálních vědách, včetně sociologie (Disman 2002, s. 310). Domnívám se, že z toho pramení jistá nejednotnost v pojmosloví, a to především ve smyslu střídání a zaměňování pojmů kognitivní a mentální mapa (např. Siwek, Bogdová 2007, s. 3). Proto uvádím, jak tyto termíny vymezuje Zelenka:

- *Percepční mapa* je obrazem vnějšího světa, jakožto prostá syntéza smyslových vjemů a předchozích zkušeností.
- *Kognitivní mapa* je vnitřní reprezentace vnější fyzické reality.
- *Mentální mapa* je vnitřní reprezentace vnější fyzické reality, zahrnuje ovšem i kulturní, sociální a jiné součásti (Zelenka 2008, s. 12)

Jak uvidíme níže, životní prostor člověka se obvykle nedá postihnout pouze objektivními charakteristikami daného území (viz např. Vencálek 1998). Pro účely mé práce je tedy nezbytné chápat mentální mapu jako souhrnný obraz, zahrnující všechny aspekty vztahu mezi jedincem a jeho prostředím.

1.2 Proč se mentálními mapami zabývat?

Siwek tvrdí, že když se člověk rozhoduje, činí tak podle svých subjektivních znalostí a obrazů, které nosí v hlavě, tzn. na základě své mentální mapy, a nikoli na základě objektivní skutečnosti (Siwek 2011, s. 88). Gould toto přirovnává k životu v „neviditelných krajinách“, jejichž tvar silně ovlivňuje lidské chování (Gould, White 1986, s. 52). Mentální mapy jsou tedy přínosem nejen v otázce percepce geografického prostoru, ale přispívají i k pochopení některých příčin lidského jednání. Z toho také vyplývá jejich potenciál v praktickém využití (např. Gould, White 1986, s. 134–152).

Pro účely této práce je však koncept mentálních map důležitý především výše zmíněnou schopností zachytit subjektivní povahu vztahu mezi jedincem a jeho prostředím. Předpokládám tedy, že je-li regionální identita jistou formou tohoto vztahu, odrazí se ve větší či menší míře právě v mentálních mapách.

1.3 Jak vzniká mentální mapa jako představa o prostoru?

Podle Siweka má na formování mapy ve vědomí mysli vliv řada faktorů, ať už se jedná o vzdělání, informace z médií, osobní zkušenosti, převzaté zkušenosti, či názory blízkých. Mentální mapy se navíc vyvíjejí v čase, jsou po celý život doplňovány a zpřesňovány (Siwek 2011, 88–90).

Podle Chromého si pak člověk vytváří obraz reálného světa jednak přímo

prostřednictvím svých smyslů, prostřednictvím své osobnosti (hodnoty, postoje, zkušenosti) a také prostřednictvím děděných hodnot a kulturních vzorů. Výsledkem je transformace obrazu skutečného místa v kognitivní obraz, který je uložený v mysli jedince. Kognitivním poznáváním jednotlivých míst si jedinec utváří mentální mapu, která představuje individuální mentální model prostoru, ve kterém se jedinec nachází (Chromý 2009, s. 118). Z toho vyplývá, že je mentální mapa tvořena souhrou mnoha vnějších i vnitřních podmínek jedince. Domnívám se, že pochopení vztahů mezi jednotlivými faktory a výslednou podobou obrazu je základním kritériem pro použitelnost mentálních map v sociálně vědním výzkumu.

1.4 Jak vzniká mentální mapa jako grafické vyjádření?

Mentální obraz prostoru se může „na papír“ přenášet vícero způsoby. Z hlediska vztahu vyšetřovaného jevu vůči objektivní realitě, rozlišuje Siwek mentální mapy preferenční a komparativní (Siwek 2011, s. 90–95). Tyto koncepty byly rozpracovány Gouldem a Lynchem, protože jsou často nazývány mapami gouldovského a lynchovského typu (např. Drbohlav 1991).

Mentální mapu gouldovského typu nelze, podle Siweka, srovnávat se skutečností, ani hodnotit její správnost a míru shody s realitou. A to především proto, že obsahuje hodnotící soudy. Koncept je odvozen od termínu preference. Samotná mapa tedy vzniká tak, že respondenti zaznamenávají do slepých map hodnocení vybraných částí geografického prostoru. Nejtypičtějším příkladem je pak zjišťování preference území pro trvalé bydliště, nebo pro dovolenou (Siwek 2011, s. 92–95). Taková mapka má obvykle podobu izolinií, kartogramů, či anamorfovaných map (Drbohlav 1991, s. 164).

Mentální mapa lynchovského typu, tvrdí Siwek, je naopak vztažena k realitě a lze proto hodnotit její správnost a shodnost se skutečností (Siwek 2011, s. 90). Podle Drbohlava vzniká mapa především jako

konkrétní náčrtek, či schéma vytvořené respondentem. Vyjadřuje tedy jedincovo vnímání rozsahu, umístění, či tvaru elementů v prostředí, jeho prostorovou orientaci apod. (Drbohlav 1991, s. 164). Taková mapa může, podle Siweka, sloužit k určování míry znalosti daného geografického prostoru, nebo k určení váhy jednotlivých informačních zdrojů (Siwek 2011, s. 90).

Podle mého soudu však toto rozdělení stále nepokrývá problematiku mentálního mapování v celé šíři. Drbohlav například v rozporu se Siwekem tvrdí, že je pro gouldovské mapy typické spíše druhotné přenesení slovních informací (Drbohlav 1991, s. 164). Mentální mapa může být tedy výstupem běžného dotazníkového šetření, či jiné techniky a ne jen bezprostředním výtvorem respondenta. Nadto Gould sám označuje za mentální mapu dokonce i takovou, která byla vytvořena pouze na základě objektivních údajů, v jeho případě populačních charakteristik území (Gould, White 1986, s. 7, 8).

Domnívám se také, že lze v rámci již uskutečněných výzkumů pracujících s mentálními mapami, vysledovat tendenci autorů, chápat mentální mapování buďto jako výhradně kvantitativní (Siwek, Kaňok 2000; Drbohlav 1991; Gould, White 1986, ad.), nebo kvalitativní (Disman 2002; Lynch 2004, ad.) metodu. Především z tohoto úhlu pohledu budeme níže hodnotit možný přínos mentálního mapování pro studium regionální identity.

2. Regionální identita

2.1 Co je to identita?

Pojem identita znamená v latině totožný či stejný. Jedná se tedy o termín velmi obecný a nekonkrétní, jež může nabývat několika významů. Považují tedy za důležité vymežit, jak identitu budeme a nebudeme chápat.

Podle Nakonečného lze pod tímto pojmem obecně rozumět jistou

autentičnost bytí, která vyplývá z jednoty vnitřního psychického života a jednání. Identitu pak lze například chápat jako jeden ze znaků normality, prostředek seberealizace, či cíl „životního hledání“ (srov. Nakonečný 1996, s. 414).

Vedle této psychické dimenze můžeme sledovat i dimenzi spíše sociální. Podle Zicha se v takových vymezeních uvádí, že se identita konstituuje ve sféře sociálních vztahů jako sebeuvědomění a schopnost samostatné orientace v sociálním prostředí, jinde pak jako stav osvojení si určitých rolí nutných pro život ve společnosti (Zich 2007, s. 49).

Nejšíře pak identitu definuje Vencálek. Podle něj se jedná o celkový odraz postojů, myšlení, hodnot, všech fenoménů podílejících se na formování nás samých (Vencálek 1998, s. 82).

Domnívám se, že hovoříme-li o identitě, ať v běžném či odborném jazyce, nerozlišujeme příliš důsledně mezi identitou ve smyslu „totožnosti“ (specifičnost, jedinečnost) a identitou ve smyslu „ztotožnění“ (příslušnost k vyššímu celku). Soudím, že našim cílem není zabývat se zjišťováním specifických odlišností jedince, nýbrž právě mírou jeho identifikace s určitým objektem. Proto považuji za nejadekvátnější definici, kterou nabízí Chromý, tedy že: *„Identita je způsob, jímž se jednotlivec nebo skupina jednotlivců definuje, pociťuje svou existenci (jedinečnost) a o který se opírá, když si uvědomuje (vymezuje) sama sebe ve vztahu k jiným“* (Chromý 2003, s. 167).

Jinak řečeno, identitu budeme chápat výhradně jako stav ztotožnění, resp. ztotožňování se. Stále se ovšem pohybujeme ve velmi obecné rovině, neboť, jak podotýká Roubal, identita nabývá významu až v patřičném vztahu (Roubal 2003, s. 3). Podle Raka se můžeme ztotožňovat s územím, s etnickou skupinou, s ideologií, se sociální skupinou, či s profesí (Rak 2001 in Chromý 2009, s. 110). V našem případě se jedná o identitu ve vztahu k regionu.

2.2 Co je to region?

Podle Zicha můžeme pojmem region rozumět víceméně administrativně vymezené území, které je zpravidla nějak dál vnitřně organizačně uspořádané a většinou má i svůj název. Může jím být například správní celek, jakým je kraj, město apod. Regionem ale je možno rovněž rozumět jen blíže neohrazené území historicky a zvykově pojmenované a označené (např. Chodsko, Šluknovsko, Ostravsko) (Zich 2007, s. 49).

Chromý pak nabízí geografickou definici, která chápe region jako část zemského povrchu, která má kvality koheze, vycházející ze vztahu začleněných prvků (Chromý 2003, s. 166).

Z obou výše zmíněných definic vyplývá, že za region můžeme považovat i národní stát (jak činí např. Roubal 2003), či dokonce vyšší nadnárodní útvary, splňují-li tyto uvedené podmínky.

Podle Chromého je však důležité rozlišovat mezi regionem a místem. Místo představuje individuální kategorii, vycházející z každodenní zkušenosti a života člověka. Nemá stanovené měřítko, přesto ho často intuitivně vnímáme a spojujeme s lokálním měřítkem. Region má naopak rozměr kolektivní, lze ho chápat jako dílčí geografický systém, který zastupuje historické a institucionální zkušenosti, neboť jeho existence je dlouhodobá, utvářená historickým procesem (Chromý 2009, s. 113).

Chromý dále podotýká, že v každodenním životě se mohou stát místy člověka rozdílné regiony. Místo pak se smrtí člověka zaniká, region má na druhou stranu dlouhé trvání, je historickým procesem uvnitř společnosti (Chromý 2003, s. 165, 166).

Tento rozdíl považuji za důležitý, neboť z něj vyplývá, že silný vztah k místu, na kterém člověk žije, ještě neznamená silný vztah vůči regionu. Při interpretaci výsledků zkoumání regionální identity je nutno zohlednit tuto skutečnost.

2.3 Co je tedy regionální identita?

Jak ostatně plyne z výše zmíněného, i pojem regionální identita, ač značně frekventovaný, je interpretován různě a často rozporně (Balek 2008b, s. 135). V tomto bodě je důležité především to, co jsem zmínil již dříve, tedy že ve vztahu k mentálnímu mapování lze za relevantní považovat pouze prožitkovou stránku regionální identity, tedy pocit ztotožnění. Zich například upozorňuje, že regionální identita se může týkat i otázky, zda a případně čím jsou lidé žijící na území určitého regionu specifictí. Zda mají nějaké vlastnosti, které je odlišují jako zvláštní entitu. Zda a čím se odlišují od jiných lidí či od lidí z jiného regionu, jak hluboké jsou tyto rozdíly, či jak silné jsou podobnosti (Zich 2007, s. 49). I Vencálek tvrdí, že skutečné regionální povědomí prociťované a prožívané prezentuje pouze jednu složku mnohvrstevnatého jevu a omezení se pouze na tuto dimenzi by jistě znamenalo zjednodušení (Vencálek 1998). Já se však domnívám, že pouze právě tato složka regionální identity se může odrazit v percepci geografického prostoru.

Zabýváme se vztahem lidí k určitému prostoru. Podle Zicha jde o to, jak lidé tento prostor chápou, jak se s ním ztotožňují, jak (až kam) ho vymezují (ohraničují) od okolí, pojmenovávají, jak potom tento prostor využívají, jak se stává součástí jejich vnitřního světa, jak jej organizují, mění, zlepšují apod. Souhrnně vzato, jde o to, jak se s tímto prostorem identifikují (Zich 2007, s. 49).

Podle Chromého může mít člověk takových identit víc, a to na různých hierarchických úrovních, aniž by se tyto navzájem vylučovaly (Chromý 2009, s. 113). Znamená to, že jedinec se může cítit například jako Opavák, Slezan, Čech i Evropan zároveň, být s příslušnými územními celky různou měrou identifikován a nepociťovat přitom vnitřní konflikt.

Jak Chromý dále tvrdí, takový vztah si jednotlivec vytváří nejen k určitému teritoriu, ale i ke skupině lidí, obývajících tento prostor (Chromý 2009, s. 112). Navazujíc na předešlý příklad, Slezanem je člověk nejen proto, že se cítí příslušet ke slezskému území, ale také proto, že

sounáleží s ostatními Slezany.

Balek rozlišuje dva typy regionální identity: „zakořeněnou“ a „subjektivně konstruovanou“. Zakořeněná identita je identitou kolektivní, vyznačuje se příslušností k určité územní pospolitosti, zdůrazňující rozdíl mezi vlastními (my zde) propojenými pocitem sounáležitosti a cizími (oni tam). Je spojená s existencí společné minulosti, na základě které se vytváří společná historická paměť (Balek 2008, s. 93).

Subjektivně konstruovaná regionální identita je naopak ryze individuální a je založena na internalizaci vazeb na okolí. Oproti předchozímu pojetí zakořeněné identity nejde o stabilní identitu, ale o neustále se proměňující entitu obměňovanou, restrukturovanou a přebudovávanou. Při tvorbě tohoto typu identity nehraje rozhodující roli společně sdílená minulost, ale současnost a z hlediska současnosti konstruovaná nejen minulost, ale především budoucnost. Taková regionální identita je tvořena internalizovanými hodnotami, postoji a stereotypy vznikajícími nejen na základě interpersonálních vztahů, ale i na základě interpretace celkových podmínek každodenního života (tamtéž, s. 94).

To podle Baleka znamená, že se obsahy identity mohou u různých regionů lišit, tedy že v některých může být zastoupena spíše identita zakořeněná, v jiných identita konstruovaná (tamtéž, s. 99). Obě jsou však prvkem téže reality a jako takové se vzájemně prolínají. Konstruovaná identita může dokonce dočasně, případně trvaleji nabývat skupinový charakter (Balek 2008b, s. 137, 138).

Podle Zicha lze regionální identitu dále vnitřně analyzovat podle stupňů vyjadřujících sílu a obsah vazby člověka a místa. Na tomto základě je pak možné rozlišit: základní identitu (neuvědomované ztotožnění); vědomé ztotožnění; a aktivní identitu (lokální patrioti) (Zich 2007, s. 57–59).

2.4 Proč se regionální identitou zabývat?

Podle Zicha je otázku regionální identity nutno posuzovat v souvislosti s problematikou vývojových trendů soudobé společnosti, která se mění ze

společnosti „tradiční“ na společnost „moderní“, respektive „postmoderní“. Pro tuto společnost je typická změna, včetně opouštění tradic, uvolňování vazby na lokalitu a místní komunity (Zich 2007, s. 51).

Naopak Chromý tvrdí, že územní identita stále tvoří jednak konstitutivní složku každé osobnosti v rovině individuální, jednak přispívá v dimenzi kolektivní k renesanci regionalismu a lokálních aktivit cílených na udržování místní jedinečnosti (Chromý 2009, s. 111).

Dle mého soudu se pak většina dostupných výzkumů zaměřuje na oblasti v tomto směru nejohroženější - kulturně-historické regiony (např. Siwek, Bogdová 2007), dosídlované pohraniční oblasti (např. Zich 2007), či průmyslové regiony (např. Balek 2008).

2.5 Jak regionální identita vzniká?

Regionální identita je podle Chromého aspektem komplexní povahy. Do procesu jejího formování vstupují prvky přírodních i společenských podmínek (Chromý 2009, s. 131). Výše jsme zmínili, že regionální identita může mít jak kolektivní, tak individuální charakter, tudíž že může vyplývat buďto ze společné (historické) paměti, nebo z paměti individuální (Balek 2008, s. 93–94). Stejně tak podle Vencálka je identita vytvářena především z faktů lidské paměti (Vencálek 2008, s. 83). Otázkou tedy je, jaké její obsahy jsou schopny posilovat vazbu k danému území.

Podle Chromého se může jednat například o vědomí kontinuity existence na určitém místě po několik generací. Určité duchovní hodnoty a zvláštnosti území mohou u obyvatel navíc vyvolávat pocit hrdosti; jedná se například o významné události, či osobnosti a jejich díla (Chromý 2009, s. 119).

Balek pak při indikaci faktorů ovlivňujících tvorbu a existenci regionální identity vychází přímo z odůvodnění života v určitém regionu jeho vlastními obyvateli. Ti z hlediska kolektivní identity připisují rozhodující vliv taktéž jistě kontinuitě života (narodil jsem se tu, žili tu rodiče, je to zvyk) a existenci sociálních vztahů (dobří přátelé, rodina, rodiče). Podle Baleka jde především o ty charakteristiky, které předpokládají existenci

společné minulosti, kolektivní paměť i určitou míru koheze v rámci místního společenství, mají tedy kolektivní charakter a vyplývají z existence určité kontinuity prožitků v rámci místního společenství (Balek 2008b, s. 139).

Subjektivně konstruovaná identita se vytváří spíše na základě racionálního i citového zhodnocení místních podmínek. Jedná se například o kvalitu životního prostředí, možnosti dopravy, pracovní uplatnění, podmínky podnikání apod. (Balek 2008b, s. 142). Chromý říká, že silný podnět pro identifikaci člověka s územím lze hledat i v estetických hodnotách, například v kráse krajiny, či udržovaných kulturních památkách. Za důležitou považuje rovněž prosperitu regionu, pocit účasti obyvatelstva na této prosperitě a spokojenost obyvatel. Identita podle něj obecně pramení z estetických, emocionálních i utilitárních pout (Chromý 2009, s. 119).

Identita s regionem tedy může vznikat i tím, jak se člověk v každodenním životě setkává s jeho existencí. Podle Zicha je například velmi důležité, jak je dané místo pojmenováno a nakolik je toto pojmenování součástí obecné komunikace mezi obyvatelstvem (Zich 2007, s. 60). Jak však upozorňuje Chromý, nemusí být takový region nutně zcela institucionalizován, aby jeho obyvatelé disponovali silným regionálním vědomím (např. Valašsko). A stejně to platí i pro regiony, které časem ztratily své postavení (např. Prácheňsko). Hranice takových regionů pak nutně nemusí nabývat konkrétní fyzické podoby, ale mohou být zakotveny ve vědomí lidí a mohou být tvořeny neviditelnými liniemi kulturními a symbolickými (Chromý 2009, s. 122).

2.6 Jak se regionální identita projevuje aneb jak ji měřit?

Domnívám se, že chceme-li posuzovat uplatnitelnost nějakého nástroje ve výzkumu regionální identity, je nezbytné začít tím, jak takový výzkum obecně vypadá.

Podle Kuldové lze kulturně podmíněné jevy, jako např. regionální identitu, do jisté míry hodnotit kvantitativními charakteristikami

obyvatelstva, osídlení, hospodářství apod. Avšak (...) kvantitativní metody je třeba vhodně kombinovat s kvalitativním výzkumem (řízené rozhovory, analýza biografických vyprávění apod.), neboť analýza subjektivních pocitů a příběhů může odhalit souvislosti, které zůstanou při hodnocení kvalitativních dat skryty (Kuldová 2005 in Chromý 2009, s. 126).

I podle Vencálka je vhodné nejprve pomocí dostupných statistických dat hodnotit racionální předpoklady pro formování regionální identity, následná terénní šetření pak mají za cíl podchytit iracionální (subjektivní) prvky regionální identity (Vencálek 1998).

2.6.1 Kvantitativní přístup

Chromý se při svém šetření zjišťujícím míru regionální identity u gymnaziálních profesorů v ČR zaměřil jednoduše na to, zda respondenti regionální identitu manifestují, či nikoli: *„Zajímalo nás, zda se respondenti identifikují s oblastí, ve které žijí a působí, a co konkrétně zdůrazňují – čisté životní prostředí, krajinu a krásy přírody, historii regionu; zda mohou být hrdí na zvyky a tradice a jejich udržování, vlastnosti zdejších lidí, sportovní aktivity a úspěchy, podnikavost místních lidí apod. Respondenti se vyjadřovali také k symbolice území, názvům oblastí, k existenci kulturních oblastí, ale i k novému administrativnímu členění republiky“* (Chromý 2009, s. 133–134). Co se týče poslední jmenované problematiky, měli respondenti vyjádřit svůj postoj k pozitivním a negativním výrokům o nově zavedených krajích. Zpracováním odpovědí pak vznikl souhrnný ukazatel - index spokojenosti s krajem (tamtéž, s. 134).

Ze způsobu, jakým Chromý zjištěná data analyzuje, vyplývá, že jeho cílem je zachytit informaci o „míře“ regionální identity. Ve výsledku tedy například prohlašuje, že 85% gymnaziálních učitelů v Česku se identifikuje s oblastí, ve které žijí (tamtéž, s. 133). Domnívám se, že připisování takto zjednodušených charakteristik, například zmíněné procentuální míry, je v případě regionální identity velmi sporné. Jak jsem se již zmínil, regionální identita je velmi komplexní jev, tudíž simplifikovat ji do podoby jediného

čísla by mohlo její skutečnou podobu značně zkreslovat. Mimo to jsou zde respondenti dotazováni na postoj, který lze, dle mého soudu, považovat obecně za pozitivní a žádoucí. Ve svých odpovědích se tedy mohou stylizovat.

2.6.2 Kombinovaný přístup

Balek užívá ke zkoumání regionální identity (v tomto případě obyvatel pohraničí) podobných postupů jako Chromý, ale pojímám jako je „míra regionální identity“ se vyhýbá. Cílem jeho výzkumu je zjišťovat: „... *které faktory a v jaké míře ovlivňují existenci regionální identity*“ (Balek 2008b, s. 138). Autor tedy a priori předpokládá, že zde jistá regionální identita existuje a zaměřuje se na její povahu.

Balek vychází z toho, že indikací výše zmíněných faktorů je vlastní zdůvodnění života v určitém regionu. Jeho výzkum je tedy z velké části postaven na analýze odpovědí na otázku: „ *Proč žijete v tomto regionu, a jak významné jsou uvedené okolnosti?*“ (tamtéž, s. 140). Na rozdíl od Chromého se tedy na regionální identitu dotazuje nepřímo a nesnaží se ji postihnout jako celek.

Výsledky ve formě procentuálního zastoupení výroků typu „Mám tu dobré přátele“, „Je tu dobré životní prostředí“, pak interpretuje vůči objektivním charakteristikám oblasti. Soudí pak například, že relativně špatné hodnocení životních podmínek na hranici s Bavorskem je spojeno s rozporným vlivem tohoto ekonomicky vlivného souseda. Nutno navíc podotknout, že tam, kde se interpretace nenabízí tak snadno, využívá autor poznatky kvalitativních sond (tamtéž, s. 145).

Zajímavá je i závěrečná část výzkumu, v níž autor vychází z obecného předpokladu, že existuje přímý vztah mezi regionální identitou a potenciální migrací. Předmětem analýzy jsou tedy odpovědi na otázku: „ *Uvažoval(a) jste někdy o tom, že se z místa vašeho bydliště odstěhujete?*“. Relativní míra souhlasu s tímto výrokem by pak mohla vypovídat o stabilitě regionu a síle zakořenění jeho obyvatel (tamtéž, s. 148).

2.6.3 Kvalitativní přístup

O zdaleka nejrozsáhlejší porozumění povaze regionální identity se, ve stejném prostoru jako Balek, pokouší Zich, a to prostřednictvím analýzy hloubkových biografických rozhovorů. Ve vyjádřeních obyvatel pohraničí odhaluje struktury, opakující se projevy, z nichž usuzuje na charakteristiky tamní regionální identity (Zich 2007, s. 52–63).

Všímá si například zřetelného rozlišování mezi „my Češi“ a „oni Němci“, mezi „starousedlíky“ a „dosídlenci“, či to jak se právě u dosídlenců projevuje fenomén tzv. dvojího domova (tamtéž, s. 52–54)

Je schopen klasifikovat nově přišedší obyvatele podle motivace jejich příchodu a vztáhnout tento motiv k jejich regionální identitě. V rámci ní pak identifikuje několik typů podle síly a obsahu vazby člověka k místu (tamtéž, s. 54–59).

Domnívám se, že tímto způsobem se lze ve výzkumu regionální identity nejvíce přiblížit její skutečné podstatě. Jako u všech výzkumů tohoto typu je však validita výsledků vykoupena jejich nízkou zobecnitelností.

3. Mentální mapování a regionální identita

Následující kapitoly představují hlavní část této práce, tedy pokus o identifikaci, popis a analýzu možností mentálního mapování pro zjišťování regionální identity. Předně tedy vymezím, jakým způsobem hodlám k problematice přistupovat a jaké otázky doufám zodpovědět.

Domnívám se, že lze mezi možnostmi mentálního mapování a indikátory regionální identity předpokládat pouze částečný průnik. Připomeňme, že regionální identita je velmi komplexní jev. Podle Vencálka se dokonce jedná o odraz všech fenoménů podílejících se na našem formování (Vencálek 1998, s. 82). Proto soudím, že takto široký předmět zkoumání nelze uchopit pouze pomocí jediného nástroje, tedy že mentální mapa může

hrát ve výzkumu regionální identity pouze dílčí úlohu.

Podle Siweka jsou dosud rozpracované koncepty mentálních map odvozeny od termínů „preferencí“ a „percepce“ geografického prostoru (Siwek, Kaňok 2000, s. 72). Regionální identitu pak lze nejstručněji definovat jako projev vztahu jedince a jeho prostředí (Rak 2001 in Chromý 2009, s. 121). Otázkou tedy je, jakým způsobem se takový vztah promítne do naší prostorové percepce a prostorových preferencí, a do jaké míry z nich pak můžeme usuzovat na míru či povahu regionální identity.

Domnívám se, že na tuto otázku existuje několik odpovědí. Abych mohl posoudit pokud možno všechny, byť i dílčí možnosti, budu mentální mapování analyzovat z hlediska obou nejobecnějších variant, tedy nejprve jako nástroj kvantitativního a posléze kvalitativního zkoumání. Tento přístup je z hlediska mentálního mapování možný (Disman, s. 310), z hlediska zkoumání regionální identity dokonce žádoucí (Kuldová 2005 in Chromý 2009, s. 126).

Konkrétně budu možnosti mentálních map identifikovat a analyzovat ve dvou skupinách již uskutečněných výzkumů. Zaprvé se jedná o výzkumy, které využily mentální mapování přímo ke zkoumání regionální identity. Zadruhé pak o výzkumy, které využily mentální mapování způsobem, jež by se dal potenciálně na studium regionální identity uplatnit.

S ohledem na cíl práce se tedy zaměřím na tyto otázky: Co bylo cílem výzkumu, v němž byla využita metoda mentálního mapování? Jakou roli v něm mentální mapa hrála? Jak se vytvářela a jaká byla její podoba? Jak lze zhodnotit přínos tohoto způsobu aplikace mentálního mapování ke studiu regionální identity?

4. Mentální mapa jako nástroj kvantitativního zkoumání

Podle Dismana je podstatou kvantitativního výzkumu jeho deduktivní logika. Na začátku je problém existující buď v teorii, nebo v sociální realitě. Tento problém je přeložen do hypotéz, které jsou pak základem pro výběr

proměnných. Sebraná data jsou použita pro testování hypotéz a výstupem je soubor hypotéz buďto přijatých, nebo zamítnutých (Disman 2002, s. 287).

Z toho vyplývá, že chceme-li tímto způsobem zkoumat regionální identitu, musíme ji nejprve převést na soubor ukazatelů (např. vědomí odlišnosti, znalost historie, potenciální migrace apod.). Podle míry zastoupení těchto ukazatelů v pozorované realitě pak můžeme usuzovat na existenci či míru regionální identity. Mentální mapa nám zde slouží jako nástroj k získání pouze těch informací, které jsou potřeba k ověření hypotézy, čemuž je přizpůsobena i technika její konstrukce. Siwek například tvrdí, že subjektivní obraz reality ve vědomí obyvatel v podobě mentální mapy se zkoumá stejně jako názory respondentů v ostatních sociologických průzkumech. Individuální nákresy map se shromáždí tak, aby byl vzorek reprezentativní, a jejich analýza pak umožní zjistit převládající představu o zkoumaném území u jeho obyvatel jako celku (Siwek 2011, s. 90).

Účinnost tohoto přístupu je však rozporná. Kvantitativní výzkum vyžaduje podle Dismana velice silnou standardizaci. Ta na jedné straně zajišťuje vysokou spolehlivost, na druhé však nutně vede k silné redukci informace. Respondent, místo aby plně popsal svoje mínění, je omezen na volbu jediné kategorie z nabídnutého velice malého souboru kategorií. To pak vede k poměrně nízké validitě výsledku (Disman 2002, s. 287).

V následujících kapitolách rozeberu nejprve dvojici výzkumů, které se (z dostupné literatury jako jediné) zaměřily na studium regionální identity s použitím mentálních map. V obou případech byla ověřovaným ukazatelem znalost rozsahu území regionu. Poté se pokusíme identifikovat možnosti mentálního mapování při ověřování jiných ukazatelů.

4.1 Vědomí slezské identity v mentální mapě

Předmětem Siwekovy práce je pokus o komplexní zmapování regionální identity obyvatel českého Slezska. Vychází přitom z předpokladu, že je regionální identita utvářena jak subjektivním pocitem sounáležitosti s daným územím a se společenstvím na něm žijícím, tak objektivně životními

podmínkami jejich obyvatel (Siwek Kaňok 2000, s. 5). Práce se proto soustřeďuje jak na shromáždění dostupných objektivních dat, vztahujících se k území, tak na vlastní empirický výzkum, jehož ústředním bodem je konstrukce mentální mapy (tamtéž, s. 17).

V první zmíněné fázi se šetření obšírněji zabývá historií oblasti, specifickou svým složitým vývojem a obecnou charakteristikou místního obyvatelstva, vyznačující se především pestrou etnickou skladbou. Oba tyto faktory se pak odráží v předběžné analýze povahy slezské regionální identity a podle autora odůvodňují například tu skutečnost, že oproti ostatním historickým zemím zůstává místní identita zastřená a neucelená (tamtéž, s. 22). Za důležitý je rovněž považován historický vývoj znázorňování Slezska na mapách, jež reflektuje měnící se prostorové vymezení regionu a umožňuje tak stanovit oblast zkoumání (tamtéž, s. 10-13). Využito je též výsledků sčítání lidu z roku 1991, kdy za jádro nositelů slezské identity považuje Siwek ty obyvatele, kteří se v něm označili za příslušníky slezské národnosti (tamtéž, s. 17).

Ve druhé fázi bylo provedeno vlastní empirické šetření v terénu, a to formou běžné dotazníkové akce. Respondenti zde měli za úkol odpovědět nejprve klasickým způsobem na sérii otázek. Závěrem pak byli požádáni, aby do slepé mapy České republiky zakreslili předpokládaný rozsah slezského území, jako podklad pro sestavení mentální mapy českého Slezska (tamtéž, s. 30, 31).

4.1.1 Úloha dotazníku

Pomineme-li otázky směřující k obecným charakteristikám souboru respondentů (věku, původu, vzdělání, zaměstnání apod.), je cílem šetření především odhalení těch projevů, jež jsou podle Siweka klíčovými ukazateli regionální identity. Pro přehlednost uvádím tyto ukazatele a jim příslušející otázky výčtem:

1. Zakotvenost respondenta v regionu: „*Jak dlouho v této obci bydlíte?*“; „*Pokud jste se přistěhoval, tak odkud?*“; „*Pokud se*

- sem přistěhovali vaši rodiče, tak odkud?“.*
2. Tendence ke stěhování: *„Pokud uvažujete o přestěhování se jinam, tak kam?“.*
  3. Vědomí příslušnosti bydliště k regionu: *„Leží Vaše obec (město) ve Slezsku?“.*
  4. Deklarace slezské národnosti: *„Jakou národnost jste uvedli během sčítání lidu v roce 1991?“. „K jaké národnosti se přihlásili v roce 1991 Vaši rodiče?“. „Jakou národnost byste si vybral nyní, koncem roku 1998?“.*
  5. Používání jazyka v minulé i současné rodině, bydlišti a na pracovišti: *„Jakým jazykem či nářečím s Vámi převážně hovořili rodiče v dětství?“. „Který jazyk užíváte v poslední době nejčastěji? (v rámci rodiny / v rozhovoru se sousedy a známými / v rozhovoru se spolupracovníky či spolužáky)“.*
  6. Vědomí odlišností obyvatel regionu: *„Myslíte si, že obyvatelé České republiky, žijící ve Slezsku, se od ostatních obyvatel odlišují?“. „Čím se podle Vás obyvatelé Slezska liší od ostatních? (Jazykem? / Kulturou? / Historickým vývojem? / Náboženstvím?)“.*
  7. Snaha po souladu po souladu administrativní jednotky s regionem: například *„Myslíte si, že území vyšších územně správních celků má odpovídající rozlohu?“. „Jaký by měl být název vyššího územního celku?“ (Siwek, Kaňok 2000, s. 36–56).*

Ukazatele 1–3 jsou podle Siweka projevem tzv. „zakořeněnosti“, neboli vazby obyvatel k území, v němž žijí (viz Balek 2008). Tuto vazbu považuje Siwek za jednu z rozhodujících složek regionální identity, obsáhleji se proto věnuje jak zhodnocení statisticky významných závislostí mezi „zakořeněností“ a obecnými charakteristikami respondentů (věkem, původem, vzděláním, zaměstnáním apod.), tak interpretaci těchto výsledků v kontextu historického vývoje regionu (Siwek, Kaňok 2000, s. 57–64).

4.1.2 Úloha mentální mapy

Siwek se zjevně domnívá, že existuje jistý vztah mezi regionální identitou a percepcí geografického prostoru, tedy že se úroveň regionální identity obyvatel daného území odráží v jejich prostorových představách. Pociťuje-li respondent sepejetí s vyšším územním celkem, měl by tento logicky být v jeho představách přítomen. V dotazníkové části šetření tedy Siwek klade otázku: Je si respondent vědom příslušnosti svého bydliště k regionu vyššího řádu? Jednat se má přitom o vědomí dlouhodobé, spojené se znalostí alespoň základů historie regionu, nikoli o prostou pragmatickou znalost (Siwek, Kaňok 2000, s. 57).

Tímto způsobem lze ověřit, zda slezská regionální identita stále existuje, nikoli však, jaká je ve vztahu k prostoru její podoba. Proto dal Siwek na závěr respondentům za úkol, aby do slepé mapky zakreslili svou vlastní představu o poloze české části Slezska. Obsahy takto získaných jednotlivých map byly vloženy do počítače. Hodnocena byla každá obec Slezska a přilehlého moravského pomezí podle toho, zda ji respondent zahrnul do Slezska, či nikoli. Výsledkem je pak mentální mapa, určující, které území je Slezskem ve vědomí zdejších obyvatel (tamtéž, s. 80).

Podle Siweka se jedná o komparativní, neboli lynchovský typ mentální mapy, protože zaznamenanou percepci území Slezska je možno porovnat s existující skutečností. Respondentům byla předložena slepá mapa širšího území, než byl očekávaný výsledek. Do této mapy 920 respondentů vymezovalo historickou část Slezska na území ČR. U jednotlivých obcí širšího území se pak zjišťovalo, kolikrát byla každá konkrétní obec do Slezska zařazena. Souhrnná mapa pak má podobu tzv. nepravého kartogramu. To znamená, že dílčí jednotky jsou vyplněny rastrem nebo barevnými odstíny, které reagují na relativní velikost sledovaného jevu (tamtéž, s. 73, 74). Z mapy je tak zřetelně čitelné, které území je obyvateli regionu považováno za jádro oblasti (v tomto případě byly identifikována jádra dvě) a které za periferii (tamtéž, s. 80, 81).

Ze srovnání mentální mapy se skutečným geografickým vymezením

historického Slezska Siwek vysoudil, že i když slezská regionální identita dosud existuje, je nepochybně značně okleštěná a deformovaná. Vychází především z toho faktu, že velká část Slezska ve vědomí svých obyvatel je pouze periferií velmi malého jaderného území, tedy že mu respondenti připisují většinou mnohem menší rozlohu, než skutečně má (tamtéž, s. 82, 83).

Stejně jako u dotazníku, i zde byly ověřovány případné souvislosti s obecnými charakteristikami respondentů. Avšak kromě věku, který je všeobecně považován za faktor významně ovlivňující podobu mentální mapy (např. Gould, White 1986, s. 97), nebyl žádný statisticky významný vztah identifikován (Siwek, Kaňok 2000, s. 82).

Siwek nakonec upozorňuje na skutečnost, že takto získané hodnoty nelze jednoznačně považovat za vysoké či nízké: „*Obecně lze říci, že jsou vyšší, než jsme čekali, a to svědčí o lepším stavu regionální identity, než jaký bylo možno očekávat po čtyřiceti letech vytěsňování Slezska z map i z vědomí*“ (tamtéž, s. 81). Ideální by tedy bylo moci porovnat slezskou regionální identitu s identitami ostatních historických zemí (tamtéž, s. 82).

4.1.3 Hodnocení

Siwek použil metodu mentálního mapování k ověřování jednoho z ukazatelů regionální identity, a to vědomí rozlohy historického území regionu. Domnívám se, že přijmeme-li hypotézu, že se vzrůstající mírou identifikace s územím roste i přesnost percepce jeho prostorových kvalit (srov. Siwek, Kaňok 2000, s. 57), je mentální mapa skutečně optimálním nástrojem pro jeho testování, neboť její komparativní verze je určena výhradně k tomuto účelu.

Siwek sám však zpochybňuje validitu těchto výsledků tvrzením, že se musí jednat o vědomí dlouhodobé, spojené se znalostí alespoň základů historie regionu, nikoli o prostou pragmatickou znalost (Siwek, Kaňok 2000, s. 57). Domnívám se, že takto konstruovaná mentální mapa není schopna rozlišit „pragmatickou“ znalost od znalosti „hluboké“.

Jejím účelem je pouze určování míry znalosti (vyplývající ze srovnání s realitou), nikoli její povahy či původu (viz např. Siwek 2011, s. 90).

Jako více či méně zkreslující působí i nutnost vyřadit ze souboru ty respondenty, kteří nebyli schopni se slepou mapou pracovat, a kteří v ní byli dezorientováni (viz Siwek, Kaňok 2000, s. 81). Jedná se opět o problém „povahy“ znalosti vázané na region, neboť to, že respondent nedokáže zakreslit jeho hranice, neznamena, že je v praxi nerozlišuje. Kartografická gramotnost není součástí hypotézy.

Za velmi nepřesné však považuji Siwekovo tvrzení, že mentální mapování představuje nejdůležitější část jeho výzkumu. Tento předpoklad splňuje spíše vzhledem k názvu práce, než ke stanovenému cíli, kterým bylo komplexně zmapovat regionální identitu českého Slezska (Siwek, Kaňok 2000, s. 5). Za tímto účelem bylo vymezeno několik ukazatelů (viz výše), z nichž většina byla ověřována pomocí klasického dotazníku. Z textu přitom nijak nevyplývá, že by byla prostorová percepce pro výzkum regionální identity klíčová.

Souhrnně se tedy domnívám, že mentální mapování, jako nástroj k ověřování jedné z hypotéz, je zde zvoleno správně a že svou měrou přispívá ke zkoumání regionální identity. Jeho role je však dílčí, nikoli nepostradatelná. Vzhledem k formulaci hypotézy se pak výsledky mentálního mapování potýkají se spornou měrou validity, která však pravděpodobně vyplývá z podstaty kvantitativního zkoumání.

4.2 České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel

S tříletým odstupem navazuje Siwek na výše uvedený výzkum novým zjišťováním regionální identity, tentokrát se zahrnutím celého území Česka. Cílem výzkumu je zjistit, jak se na existenci historických zemí (zde „kulturně-historických regionů“) dívají jednak samotní jejich obyvatelé a jak se na ně dívají obyvatelé ostatních regionů. Výsledkem pak je určení intenzity existence českých kulturně-historických regionů a českých krajů ve vědomí obyvatel (Siwek, Bogdová 2007, s. 1044). Vnímání regionu jeho

vlastními obyvateli Siwek interpretuje jako projev jejich regionální identity (tamtéž, s. 1051).

4.2.1 Úloha dotazníku

Stejně jako v předchozím výzkumu, i zde předcházelo mentálnímu mapování šetření klasickým dotazníkem. Otázky byly nejprve směřovány na znalost historických zemí („*Kolik je historických českých zemí?*“) a znalost národopisných regionů, které jsou hierarchicky nižší než historické země („*Znáte národopisné regiony v českých zemích?*“). Další otázky se týkaly určení znaků, podle kterých by dotazovaný poznal příslušníka vlastního regionu („*Poznal byste v cizině obyvatele vlastního regionu?*“) a odlišil ho od obyvatel pocházejících z regionů jiných („*Poznal byste v cizině obyvatele jiného českého regionu?*“). I v tomto výzkumu byl kladen velký důraz na povědomí o příslušnosti bydliště k vyššímu celku („*V jaké historické zemi leží Vaše bydliště?*“). Výsledky dotazování byly podrobeny analýze statisticky významných závislostí vzhledem k obecným charakteristikám respondentů, přičemž opakovaně se projevovala pouze závislost na vzdělání a na historické zemi původu (tamtéž, s. 1044–1048).

4.2.2 Úloha mentální mapy

Mentální mapa podle Siweka opět představuje ústřední část výzkumu. Respondenti měli za úkol do dvou slepých map znázorňujících obrysy Česka zakreslit své představy - do první představu o českých historických zemích a do druhé svou představu o českých národopisných regionech. V obou případech nebyli respondenti omezeni počtem zemí či regionů (Siwek, Bogdová 2007, s. 1047).

Přestože i zde se jedná o mapu lynchovského typu, z příspěvku vyplývá, že hlavním zdrojem informace zde není srovnání mentální mapy s reálnou skutečností, nýbrž srovnání mentálních map mezi sebou. Sledováno není,

nakolik správně, nýbrž zda vůbec jsou regiony zakresleny. Výsledkem je pak určení intenzity existence regionů ve vědomí obyvatel (tamtéž, s. 1048-1050).

Siwek proto jako hlavní výstup práce neprezentuje grafické vyjádření souhrnné mentální mapy, nýbrž přehledovou tabulku. Ta uvádí procentuální zastoupení regionů ve vědomí obyvatel, a to jak celého Česka, tak jednotlivých historických zemí zvlášť. Z těchto čísel pak vyplývá určitá hierarchie, jíž jasně vévodí historické země před administrativními kraji a národopisnými regiony (tabulka tamtéž, s. 1049). Poměr mezi zastoupením regionu ve vědomí vlastních obyvatel a ve vědomí obyvatel ostatních regionů prezentuje Siwek jako poměr mezi úrovněmi vnitřní regionální identity a vnější percepcce (tamtéž, s. 1051).

4.2.3 Hodnocení

Takto konstruovaná mentální mapa do jisté míry naplňuje požadavek vyjádřený ve výzkumu z roku 2000, tedy zajistit možnost srovnání mezi regiony navzájem (viz Siwek, Kaňok 2000, s. 82).

Opět je zde však na místě otázka, zda tímto nástrojem měří autor skutečně to, co tvrdí, že měří. Vyjádřený cíl mentálního mapování, tedy zjišťování zastoupení regionů ve vědomí svých obyvatel, je bezpochyby naplněn. Sporná je ovšem interpretace výsledků ve vztahu k regionální identitě.

Domnívám se, že redukovat získanou informaci na pouhé „zakreslil / nezakreslil“, nevyhnutelně znamená ověřovat pouze prosté pragmatické povědomí respondentů o existenci a přibližné poloze regionu, které nijak nevyovídá o míře jejich regionální identity (viz Siwek, Kaňok 2000, s. 57). Co se tedy zakreslování vlastního regionu týče, soudím, že je zde mentální mapa zaměnitelná s otázkou „*V jaké historické zemi leží Vaše bydliště?*“, přičemž v případě otázky nehrozí zkreslení ve vztahu ke kartografické gramotnosti respondentů.

Posledně jmenovaný problém je třeba zdůraznit. Srovnáme-li totiž podíl

záporných odpovědí na otázku „Znáte národopisné regiony v českých zemích?“ (34,3 %) s podílem všech respondentů, kteří pak žádné národopisné regiony nezakreslili (69,9 %), nutně se neubráníme podezření, že i pro potenciálně velmi identifikované respondenty mohla práce se slepou mapou představovat příliš sofistikovaný úkol.

To, že takto naměřená znalost nemůže být přímým ukazatelem regionální identity, dokresluje i skutečnost, že častěji a lépe do mapky kreslili podle Siweka muži, obvykle s vyšším vzděláním (Siwek, Bogdová 2007, s. 1048). Sám Siwek ovšem dříve upozornil, že pohlaví a vzdělání nehrají ve vztahu k sepletí s územím žádnou roli (Siwek, Kaňok 2000, s. 63). Přesto zde Siwek opakovaně interpretuje poměr počtu zaznačení vlastního regionu jako ekvivalent míry regionální identity (např. Siwek, Bogdová 2007, s. 1040).

Hypoteticky by se mohlo jednat o problém čistě terminologický. Paasi totiž upozorňuje, že je třeba rozlišovat mezi pojmy regionální identita ve smyslu regionálního vědomí obyvatel a regionální identita ve smyslu identita regionu. Tím prvním je myšlen vztah ztotožnění, druhým pak jistý „image“ regionu, který si v myslích vytvářejí nejen jeho vlastní obyvatelé, ale i lidé žijící mimo region (Paasi 1986 in Chromý 2009, s. 114). V tomto kontextu by se případně dalo prohlásit, že Siwekova mentální mapa zaznamenává jistý aspekt regionální identity. Ve své práci se však tímto pojetím žádným způsobem nezabývá. Naopak, zřetelně se hlásí k návaznosti na práci z roku 2000 (Siwek, Bogdová 2007, s. 1044), v níž regionální identitu chápe právě jako ztotožnění se s územím (srov. Siwek, Kaňok 2000, s. 5).

V souhrnu se tedy domnívám, že takto aplikovaná metoda mentálního mapování nemůže přispět ke studiu regionální identity, ve smyslu vazby mezi jedincem a jeho prostředím. Vycházím přitom z pochybností o vztahu mezi regionální identitou a znalostí geografického prostoru.

4.3 Preferenční mapy Velké Británie a USA

Dosud jsem se zabýval mentálními mapami tzv. lynchovského typu, které

jsou vyjádřením respondentovy percepce geografického prostoru. Použití těchto map v již proběhnutých výzkumech regionální identity vycházelo z hypotézy, že existuje vztah mezi respondentovou znalostí prostoru a jeho sepnutím s tímto prostorem. Nyní se zaměřím na několikrát zmiňovanou hypotézu týkající se potenciální migrace. Podle Zicha se totiž obecně předpokládá, že existuje přímý vztah mezi potenciální migrací a mírou regionální identity (Zich 2010, s. 60). Ve mnou uvedených výzkumech byl tento ukazatel obvykle ověřován otázkou po záměru či ochotě se odstěhovat. Domnívám se, že tuto funkci mohou do jisté míry zastat mentální mapy tzv. gouldovského typu, tedy mapy prostorových (obvykle sídelních) preferencí. Neboť tento způsob mentálního mapování dosud nebyl pro výzkum regionální identity použit, pokusím se jeho potenciál identifikovat na obecných příkladech.

4.3.1 Konstrukce preferenční mapy

Konstrukci gouldovských mentálních map a jejich možnosti lze nejlépe ilustrovat na práci samotného autora tohoto konceptu, P. Goulda. Ten v roce 1967 realizoval výzkum na vzorku několika stovek studentů z třiatváceti škol po celé Británii, jehož cílem bylo mentální mapování jejich sídelních preferencí. Později výzkum zopakoval ve Spojených státech amerických (Gould, White 1986 s. 30–63).

K získání potřebných dat bylo využito několika procedur, většinou se však jednalo o žádost, aby respondenti na číselné stupnici ohodnotili své preference vztahující se k jednotlivým místům. Tyto informace zapisovali do mapy Británie složené z 92 tehdejších správních jednotek. Z takto sebraných informací byly pomocí statistických programů sestaveny souhrnné mentální mapy tvořené izoliniemi, spojujícími místa se stejnou preferenční hodnotou (tamtéž, s. 30–32).

Zde je nutno podotknout, že podle Drbohlava by se tatáž mentální mapa dala sestavit z informací získaných dotazníkem, tedy bez kontaktu respondenta s jakýmkoli kartografickým nástrojem. Stejně tak by bylo

možno žádat například o seřazení míst do žebříčku, nikoli jejich ohodnocení, či o rozlišení preferencí podle několika různých faktorů (pracovní uplatnění, životní prostředí, možnosti rekreace apod.). Rozličné typy preferenčních map se však liší tak málo, že je lze pro analytické účely považovat za totožné (Drbohlav 1991, s. 164–166).

Gould nejprve vytvořil souhrnné preferenční mapy respondentů z různých oblastí (Bristol, Liverpool, Redcar atd.) a identifikoval v nich několik významných podobností i rozdílů (Gould, White 1986, s. 34–40). Vytvořením váženého kartografického průměru pak ze všech individuálních map sestrojil souhrnnou mapu celonárodních preferencí, jež opět zpětně srovnával s mapami z jednotlivých oblastí (tamtéž, s. 42–50).

4.3.2 Výstupy preferenční mapy

Na mapách Británie například jasně vynikly hranice mezi Anglií, Skotskem a Walesem. Podle Goulda byly mezi studenty, žijícími v jedné části země, považovány ostatní části za cizí, téměř nepřátelská místa. Konkrétně Skotové dávali vůči Anglii a Walesu najevo vyložený nezájem (Gould, White 1986, s. 37–40). Na mapě USA se pak podobný efekt projevil mezi historickým „severem“ a „jihem“. Především studenti z jihu pocítovali zjevný odpor k potenciální migraci do severní části země. Mimo to, jak oni, tak studenti ze Skotska měli tendenci značně homogenizovat všechny oblasti, ležící ve větší vzdálenosti od své vlastní, v rámci níž naopak rozlišovali velmi důkladně (tamtéž, s. 59).

V každé preferenční mapě se ve větší či menší míře projevoval tzv. efekt domácí lokace. Ten podle Goulda souvisí se všeobecnou tendencí respondentů přisuzovat vysoké preference svému současnému bydlišti. To v praxi znamená, že jsou-li zkoumány preference obyvatel určité oblasti, pak se primární oblast zájmu vytvoří právě kolem ní (tamtéž, s. 40). V míře tohoto projevu však lze sledovat rozdíly. Například u studentů ze Severní Dakoty byla jeho intenzita nižší než ve zbytku USA. Gould informaci interpretuje jako důsledek snahy vzdělaných lidí toto místo opustit

(tamtéž, s. 61).

Zajímavý je i způsob, jakým se efekt domácí lokace projevuje ve zmíněném srovnání celonárodní preferenční mapy s mapami lokálními. Gould tvrdí, že v oblastech, které jsou obecně považovány za atraktivnější, se efekt domácí lokace tolik neprojevuje – vystupuje spíše jako odůvodněný souhlas s postojem zbytku národa ke zkoumanému místu. Naopak v oblastech, které jsou pro většinu lidí nepřitažlivé, vystupuje tento jev zřetelně, tedy jako postoj vůči většině protichůdný (tamtéž, s. 40–42).

4.3.3 Hodnocení

Podle Goulda spočívá zásadní funkce preferenčních map v tom, že odhalují jak představy, tak hodnoty člověka, jež zvažuje cíl své potenciální migrace (Gould, White 1986, s. 138). Domnívám se, že právě díky této schopnosti, je gouldovská mentální mapa vhodnějším nástrojem oproti klasickému dotazování.

Balek kupříkladu indikuje potenciální migraci otázkou „*Uvažoval jste někdy, že se odstěhujete z místa svého bydliště?*“, přičemž respondent vybírá z odpovědí „*ne nikdy*“, „*ano, ale nebudu se stěhovat*“, „*ano, asi se odstěhuji*“, „*určitě se odstěhuji*“ (Balek 2008b, s. 148). Takto získaná informace vypovídá o záměru opustit či neopustit zkoumanou oblast, z čehož je pak usuzováno na sepjetí jedince s touto oblastí. Domnívám se však, že tato metoda nezohledňuje kontext dané výpovědi a vylučuje tak existenci regionální identity tam, kde může být pouze upozaděna. Lze si představit situaci, v níž je jedinec nucen změnit své bydliště i přes silnou vazbu na daný region, například z důvodu špatného ekonomického stavu oblasti a malého počtu pracovních příležitostí. V klasickém dotazníku by se tento konflikt pravděpodobně projevil jako souhlas s migrací, a tedy nesprávně, jako nepřítomnost vazby k území.

Preferenční mentální mapa naproti tomu umožňuje vyjádřit jak řečenou touhu po pracovním uplatnění, tak silnou vazbu k území. Projevit se podle Goulda mohou i jiné faktory, například krajinná scenérie, klima, politické

postoje, povaha místních obyvatel apod. (Gould, White 1986, s. 4–5). Nic z toho však respondentovi nebrání, vyjádřit v mapě své sympatie k současnému bydlišti. Jak již bylo zmíněno, tento vztah se v preferenční mapě projeví tzv. efektem domácí lokace. Ten je, dle mého soudu, schopen odhalit vazbu k území bez ohledu na to, zda respondent deklaruje svůj záměr místo opustit či nikoli.

Domnívám se také, že preferenční mapa může do jisté míry přispět i k pochopení některých konkrétních aspektů dané vazby. Když Gould porovnával lokální preferenční mapy s mapou celonárodní, zjistil, že studenti z Aberystwythu, na rozdíl od studentů z ostatních britských škol, neprojevují větší sympatie k oblasti District lake, známé pro své atraktivní přírodní prostředí. V kontextu srovnatelných kvalit Aberystwythu Gould z preferenční mapy vysoudil, že jsou si tamní studenti vědomi přírodních krás svého vlastního bydliště, a nejsou tak k podobné volbě motivováni (Gould, White 1986, s. 34–36). Připomeňme, že podle Baleka může být subjektivní zhodnocení životních podmínek, včetně kvalit přírodního prostředí, základem tzv. konstruované regionální identity (viz Balek 2008b, s. 142).

Soudím, že podobným způsobem lze uvažovat i nad situací, kdy se v místě celonárodně „neatraktivním“ projeví silný efekt domácí lokace (viz Gould, White 1986, s. 40). Domnívám se, že jedním z faktorů vzniku tohoto rozporu může být, mimo jiné, vysoká míra tzv. zakořeněné regionální identity (viz Balek 2008b, s. 142). Přinejmenším lze však tento výsledek chápat jako podnět k bližšímu zkoumání.

Souhrnně tedy považuji mentální mapování sídelních preferencí za relativně efektivní nástroj ověřování potenciální migrace, jež je jedním z ukazatelů regionální identity. Intenzita efektu domácí lokace zde jako indikátor nahrazuje deklarovaný záměr opustit region. Již sestrojená preferenční mapa může navíc pomoci v interpretaci bližší povahy vztahu respondentů k jejich území.

5. Mentální mapa jako nástroj kvalitativního zkoumání

Dosud jsem se zabýval mentálním mapováním jako kvantitativním nástrojem, ověřujícím platnost hypotéz, jež byly předem vyvozeny z teorie. K pozorované realitě se však dá přistoupit i opačnou cestou, tedy prostřednictvím kvalitativního zkoumání. Podle Dismana se v takovém případě výzkumník nesnaží sesbírat pouze ta data, která potřebujeme k testování hypotézy, nýbrž pokud možno všechna data, která získat lze, a teprve poté v nich hledat existující struktury a podobnosti. Snaží se tak odkrývat význam přikládaný sdělovaným informacím, porozumět zkoumanému problému a vytvářet nové hypotézy a nové teorie (Disman 2002, s. 285–287). Hendl tento postup přirovnává k činnosti detektiva. Výzkumník zde vyhledává a analyzuje jakékoli informace, které by mohly přispět k osvětlení výzkumných otázek (Hendl 2005, s. 50).

Nejběžnějšími technikami sběru informací v kvalitativním výzkumu jsou podle Dismana zúčastněné pozorování, nestandardizovaný rozhovor a analýza osobních dokumentů (Disman 2002, s. 298). Co se však týče konkrétního způsobu, jakým by měl výzkum probíhat, a tedy i nástrojů, jež by mohl využívat, Disman zdůrazňuje, že v kvalitativním výzkumu není metodologie vytvářena předem, nýbrž až v průběhu samotného sběru dat. Teprve skutečnosti, které se během zkoumání vynoří, mohou vést výzkumníka k rozhodnutí, jakého respondenta vyzpovídat, či jaký nástroj k tomu použít (tamtéž, s. 301).

Jedním z těchto nástrojů mohou být i mentální mapy. Považuje-li výzkumník za důležité, dozvědět se něco o způsobu, jakým respondent vnímá své okolí, tedy o jeho percepci geografického prostoru, požádá jej, aby mu tento prostor nakreslil. Cílem zde není zachytit jen jednu konkrétní informaci. Podle Svozila jsou takto získanými mentálními mapami identifikovány individuální postoje, hodnoty, vlastnosti, zájmy, znalosti a také významy, které respondenti místům přikládají (Svozil 2009, s. 17). Na

rozdíl od dříve zmiňovaných mentálních map, které měly podobu standardizovaného výstupu zjišťování jednoho konkrétního postoje, mají tyto mentální mapy podobu unikátního náčrtu. Protože se obvykle jedná o mapy srovnatelné se skutečností, hovoříme o mapách lynchovského typu (viz Drbohlav 1991, s. 164).

5.1 Výstupy mentální mapy v kvalitativním výzkumu

Analýza takového výtvaru je samozřejmě složitější, než v případě kvantitativního pojetí, může však poskytnout mnohem obsáhlejší a hlubší porozumění zkoumanému problému. Prvním zdrojem informací jsou mapy samotné. Podle Svozila lze například sledovat jejich prostorovou uspořádanost, tvarovost, samotné zachycení prostoru, zobrazené motivy, zdůrazněné prvky, případné propojení centrálního prostoru s jinými lokalitami atd. (Svozil 2009, s. 17). Z podstaty kvalitativního výzkumu by se však důležitost jednotlivých aspektů mentální mapy měla vyjevit až v kontextu zkoumaného problému – jinak řečeno, o tom, na čem záleží, rozhoduje respondent (srov. Disman 2002, s. 290). Když K. Lynch (autor konceptu) zkoumal orientaci a prostorovou percepci obyvatel města, zjistil, že se v sebraných mapách neustále opakuje několik prvků, kterým respondenti přiřkládají význam: cesty (vytvářejí vazby, soustřeďují kolem sebe ostatní prvky prostředí), okraje (lineární zlomy v kontinuitě prostoru, jeho vnímané hranice), oblasti (jednotlivé části, jimiž je město strukturováno), uzly (ohniska pohybu, místa křížení či koncentrace) a orientační body (trvalé symboly města, významné prvky). Individuální rozdíly spatřoval Lynch především v tom, v jakém byly prvky vztahu, jak byly uspořádány a kterým z nich respondent přiřkládal ve svém vnímání větší význam (Lynch 2004, s. 46–86). Soudím však, že v jiném měřítku se mohou vyskytnout i prvky jiné, s jiným uspořádáním a jinou významovostí. Tuto otázku ale může zodpovědět až samotný výzkum.

Druhým důležitým zdrojem informací je respondentova vlastní interpretace toho, co zakreslil. Disman ji dokonce považuje za nejdůležitější

komponent tohoto postupu (Disman 2002, s. 311). Proto bývá technika mentálního mapování často kombinována s jinými technikami, například s nestrukturovanými či semi-strukturovanými rozhovory (srov. Osman 2010, s. 32). Tímto lze, podle Svozila, dospět k poodhalení řady dalších zákonitostí, které by jinak mohly být chybně interpretovány (Svozil 2009, s. 17). Příkladem takového postupu může být výzkum Florence Laddové, zaměřený na prostorové projevy rasové segregace ve městě Bostonu. Autorka požádala několik dětí černé pleti, aby jí nakreslily mapu svého okolí, a poté si nahrála konverzaci, kterou s nimi vedla. Na mapě prvního chlapce, byla čtvrť Mission Hill označena jako místo, kde žijí bílé děti, přičemž byla znázorněna jako největší, naprosto prázdná plocha. Z jeho komentáře bylo zřejmé, že se tohoto místa fyzicky bojí a že se k němu nikdy nepřibližuje. Všechny detaily jeho mapy se nacházely v bezprostředním okolí jeho domova, popř. školy. Druhý chlapec zdůraznil tuto skutečnost tím, že nakreslil Parker Street (tedy ulici, oddělující jeho čtvrť od čtvrti Mission Hill) jako tlustou hranici pokrývající bezmála čtvrtinu plochy papíru, čímž podle Laddové nevědomě odhalil velikost této psychologické bariéry. Oba zmínění chlapci navštěvovali místní školu a svou čtvrť v podstatě nikdy neopouštěli. Třetí mladík, taktéž černé pleti, však navštěvoval jinou školu v centru města. Na jeho mapě byla oblast Mission Hill zakreslena mnohem menší a informace byly rozmístěny rovnoměrněji po ploše. Mapa se přitom soustředila především kolem několika vzdělávacích institucí, což autorka připsala vědomí významu vzdělání jako únikové cesty ze segregovaného života. Přestože tedy chlapci pocházeli ze stejného místa, ukázalo se, že svůj domov vnímají značně odlišně (Ladd 1967 in Gould, White 1986, s. 14–15).

Třetím zdrojem informací, jež lze z mentální mapy vytěžit, je samotný proces jejího vzniku. Podle Osmana vystupuje při rozhovoru s kresbou celá řada informací, které nejsou zachyceny ani v nahrávce ani v mentální mapě. Jedná se především o pořadí, rychlost a dynamiku zakreslovaných prvků, váhání při výběru barvy pastelky, výměnu pastelky, rozhodnost či váhavost kresby, postupnost kresby, změnu směru či orientace kresby či celého

listu papíru, gestikulaci respondenta apod. (Osman 2010, s. 33).

Kvalitativně pojímané mentální mapy mohou tedy být zdrojem skutečně komplexní informace. Domnívám se však, že chceme-li hodnotit jejich potenciální přínos pro zkoumání regionální identity, musíme si znovu připomenout jejich dílčí úlohu. Výše zmíněné výzkumy K. Lynche a F. Laddové byly zaměřeny jak na poměrně malé území, tak na poměrně úzké téma. Percepce geografického prostoru v nich byla ústředním bodem zájmu. V rámci multi-dimenzionální regionální identity je však spíše na místě otázka, jakou měrou se může prostorová percepce na jejím poznání podílet. V tomto kontextu považuji za inspirativní především Svozilovu aplikaci mentálních map jako nástroje „vstupu výzkumníka do území“ (Svozil 2009):

Svozil se zabýval komplexním studiem Deblína a jeho okolí, jakožto centra místního mikro-regionu. Cílem bylo jeho detailní poznání, včetně sociálního průzkumu obce, identifikace klíčových aktérů, procesů a režimů, poznání rozvojového potenciálu obce, možností jeho využití a řešení mnoha dalších dílčích témat. Předmět zájmu byl tedy velice široký. K výzkumu bylo využito především kvalitativních přístupů, které byly v případě potřeby doplněny kvantitativními daty. Mezi primární techniky zde patřilo zúčastněné pozorování, nestrukturované nebo semi-strukturované rozhovory a veřejné diskuze, jako sekundární technika byla použita analýza osobních dokumentů, včetně narativního vyprávění a mentálních map (Svozil 2009, s. 8–16). Mentální mapy byly aplikovány jako první krok výzkumu a jejich účelem bylo přispět k pochopení vnímání místa žáky ZŠ (jakožto místními) a studenty VŠ (jakožto návštěvníky). Jejich následná analýza pak na jedné straně odhalila jinak skryté skutečnosti, jako například izolovanost vnímání, pozitivní a negativní vztahy k různým místům, mezi-vesnické „hašteření“, generační stereotypy apod. Na druhé straně pak umožnila vymezit zkoumané území, v jehož rámci výzkum pokračoval dalšími kroky (tamtéž, s. 17–22). Domnívám se, že tímto způsobem může mentální mapování přispět ke studiu v podstatě jakéhokoli územního celku.

5.2 Hodnocení

Svozilova práce je podle Osmana jedinou výjimkou, mezi jinak kvantitativně orientovanými přístupy k využívání mentálních map (Osman 2010, s. 32). V dostupné literatuře tedy zatím neexistuje vzor, podle kterého by bylo možno hodnotit přínos mentálního mapování v kvalitativním výzkumu regionální identity. Z podstaty takového způsobu zkoumání zároveň nelze odhadovat, zda bude v tom či onom případě znalost prostorové percepce respondentů potřebná či nějak hodnotná. Podle mého soudu je proto v této chvíli možno pouze naznačit obecný způsob, jak mentální mapy do výzkumu aplikovat. Domnívám se, že mentální mapa může v takovém případě sloužit třemi různými způsoby.

Prvním „přímočarým“ postupem může být snaha porozumět skrze mentální mapu prostorovým aspektům regionální identity. Tak jako Lynch, si pravděpodobně budeme všimati jistých opakujících se prvků, jejich prostorového uspořádání a vzájemných vztahů. Respondenti mohou či nemusí klást důraz na jisté dominanty regionu, historicky významné objekty nebo hranice, mohou či nemusí vnímat své bydliště izolovaně od zbytku regionu, či region sám od regionů ostatních apod. Soudím však, že v širším měřítku dosahují možnosti těchto mentálních map svých limitů, neboť zakreslovat území nepoměrně širší, než je respondentův „žitý prostor“, pro něj může být příliš náročným úkolem. Nabízí se však otázka, k jakým výsledkům by vedlo například srovnání mentálních map obyvatel obcí ležících v centru a na periferii regionu, či na jedné a druhé straně ostřeji vymezené hranice mezi regiony.

Druhou možností je použít mentální mapu pouze jako doplněk jiné kvalitativní techniky. Jejím účelem pak není zaznamenávat konkrétní projevy regionální identity v prostorových představách respondenta, nýbrž umožnit mu, například během hloubkového rozhovoru, asociovat své myšlenky se zkoumaným územím. Osman tvrdí, že zahájení rozhovoru kresbou mentální mapy, která je pak po celou dobu respondentovi přístupná k dalšímu doplnění, výrazně přispívá ke snadnějšímu otevření prostorových

rozměrů studované oblasti (Osman 2010, s. 32). Jako příklad výzkumu, v němž by se tento nástroj dal uplatnit, může posloužit Zichův dříve zmíněný kvalitativní výzkum regionální identity obyvatel českého pohraničí (viz Zich 2007, s. 52–63).

Třetí možností je pak postup aplikovaný Svozilem, tedy užití mentální mapy jako nástroje pro vstup výzkumníka do neznámého prostředí (Svozil 2009). Domnívám se, že potenciální výhodou oproti ostatním nástrojům je především komplexnost získané informace. Výzkumník může hned na začátku získat velké množství hodnotných podnětů, podle kterých pak orientuje další směřování své práce. Podle mého názoru lze navíc mentální mapování považovat za neotřelý způsob pro navázání kontaktu s respondenty, pro které pak může být participace na výzkumu atraktivnější.

Závěr

Mentální mapy lze ve výzkumu regionální identity uplatnit hned několika způsoby. Neboť aplikován byl pouze jediný, soudím, že jejich potenciál není dosud zcela využit.

Tato práce se nejprve zaměřila na mentální mapu jako nástroj kvantitativního zkoumání. Cílem bylo posoudit, nakolik je schopna ověřovat ukazatele, jimiž se regionální identita projevuje. V případech již proběhnutých výzkumů se jednalo o zjišťování znalosti respondentů o poloze a rozsahu území jejich regionu, a to pomocí tzv. lynchovských map. Tato cesta se ukázala být poněkud sporná. Znalost, zachycená lynchovskou mapou totiž nemusí odpovídat typu znalostí, jež indikují míru regionální identity. Usoudil jsem, že takto konstruovaná mentální mapa je sice ve výzkumu použitelná, ve svých jednodušších verzích je však účelnější nahradit ji klasickým dotazníkem.

Přestože gouldovské (preferenční) mapy s tímto záměrem aplikovány nebyly, jejich přínos pro výzkum regionální identity jsem vyhodnotil jako potenciálně vyšší. Účelem tohoto nástroje by mohlo být zjišťování míry a povahy potenciální migrace. Došel jsem k závěru, že v tomto směru má gouldovská mapa jisté přednosti, jimiž předčí klasický dotazník. Proto by její role ve výzkumu, ačkoli dílčí, byla hůře zastupitelná.

V oblasti kvalitativního zkoumání regionální identity pak není mentální mapování využito vůbec. Plnit by přitom mohlo hned tři odlišné funkce. První z nich představuje aplikaci mentální mapy tam, kde může způsob, jímž respondent vnímá své okolí, přímo poodhalit souvislosti jeho sejetí s prostorem. Druhou je funkce podpůrná, jež umožňuje asociovat respondentovy myšlenky s územím, například během hloubkového rozhovoru. Třetím způsobem je pak využití mentální mapy jako nástroje pro vstup výzkumníka do neznámého prostředí. Touto cestou lze získat základní vhled do zkoumané oblasti a mysli jejích obyvatel, vymezit zkoumané území a orientovat následující kroky výzkumu.

Domnívám se, že tímto je otázka potenciálu mentálního mapování ve výzkumu regionální identity prozatím vyčerpána. Jeho aplikace v praxi by však mohla přinést nové poznatky o vlivu, jež má sejetí s regionem na jeho percepci v myslích místních obyvatel. Toto považují za podmínku dalšího vývoje v rámci řečené problematiky.

Anotace

Jméno a příjmení autora:	Jiří Pavlásek
Název fakulty:	Filozofická fakulta UP
Název katedry:	Katedra sociologie a andragogiky
Název bakalářské práce:	Mentální mapy a regionální identita
Počet znaků:	72 577
Počet příloh:	0
Počet titulů použité literatury:	20
Klíčová slova:	Mentální mapy, mentální mapování, percepční mapy, preferenční mapy, územní identita, regionální identita, kvantitativní výzkum, kvalitativní výzkum

Práce se zabývá možnostmi mentálního mapování při zjišťování regionální identity. Hledá průnik mezi projevy regionální identity a informací, zachycenou v mentální mapě. Za tímto účelem identifikuje existující koncepty mentálních map a různá pojetí výzkumu regionální identity. Vyděluje mentální mapování jako nástroj kvantitativního či kvalitativního zkoumání. V rámci obou kategorií pak identifikuje možné aplikace tohoto nástroje, ty popisuje a analyzuje jejich potenciál. Výsledkem je přehled způsobů, jimiž lze mentální mapy uplatnit ve výzkumu regionální identity.

Annotation

The work deals with utility of mental mapping in the process of regional identity's research. It searches for intersection of indicators of regional identity and information caught in a mental map. For this purpose it identifies existing concepts of mental maps and different approaches to

research of regional identity. It characterises mental mapping as a tool of quantitative or qualitative studies. Under the terms of both categories it identifies possible applications of this tool, describes them and analyses their potential. As a result there is a summary of ways of mental map's application in a regional identity's research.

Seznam použité literatury

- BALEK, P. Regionální identita a sociální potenciál regionů. In ZICH, F. (ed.) *Sociální potenciál průmyslových regionů a možnosti jeho zjišťování*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008, s. 93–105.
- BALEK, P. Regionální identita obyvatel českého pohraničí. In ZICH, F. (ed.) *Přeshraniční vlivy působící v českém pohraničí*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008b, s. 134–163.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 2002.
- DRBOHLAV, D. Mentální mapa ČSFR: definice, aplikace, podmíněnost. *Sborník ČGS*, 1991, roč. 96, č. 3, Praha: Academia, s. 163–176.
- CHROMÝ, P. Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M. *Geografie na cestách poznání*. Praha: Univerzita Karlova, 2003, s. 163–178.
- CHROMÝ, P. Regionální identita. In HEŘMANOVÁ a kol. *Kulturní regiony a geografie kultury*. Praha: ASPI. a.s., 2009, s. 109–136.
- GOULD, P., WHITE, R. *Mental maps*. Harmondsworth: Penguin Books, 1986.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.
- LYNCH, K. *Obraz města. The Image of the City*. Praha: Polygon, 2004.
- NAKONEČNÝ, M. Identita. In PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník I*. Praha: Karolinum, 1996, s. 414.
- OSMAN, R. *Behaviorální a humanistická konceptualizace lidské teritoriality*. Rigorózní práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 2010.
- ROUBAL, O. *Když se řekne identita...regionální identita (III. část)* [online].

Socioweb, vydání a místo vydání neuvedeno [cit. 3.2.2013]. Dostupný z WWW: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=149&lst=115> ISBN neuvedeno.

SIWEK, T., KAŇOK, J. *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2000.

SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel. *Sociologický časopis*, 2007, roč. 43, č. 4, s. 1039–1053.

SIWEK, T. *Percepce geografického prostoru*. Praha: Česká geografická společnost. 2011.

SVOZIL, B. *Aplikace trvale udržitelného rozvoje na Deblínsku–Participace veřejnosti*. Rigorózní práce. Brno: Masarykova univerzita Přírodovědecká fakulta, 2009.

VENCÁLEK, J. *Protisměry územní identity*. Český Těšín: OLZA, 1998.

ZELENKA, J. *Výzkum kognitivních a mentálních map*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.

ZICH, F. Regionální identita obyvatel českého západního pohraničí. In HOUŽVIČKA, V., NOVOTNÝ, L. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí, Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2007, s. 49–65.

ZICH, F. *Sociální potenciál v sociologické reflexi: sociální potenciál starého průmyslového regionu–případ Mostecka*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2010, Regionální identita a sociální potenciál regionu, s. 51–64.